

ՅԱԿՈԲ Դ. ԶՈՒՂԱՅԵՑԻ

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԷԶՄԻԱՄՆԻ

(1600–1680)

Քաղաքական կացութիւնը

ԺԶ. դարուն վերջերը եւ ԺԷ.ի առաջին տասնամեակներուն՝ Արեւելահայքը կը դառնայ թատերաբեմ Պարսիկ-Օսմանեան պատերազմներուն: Շահ Սէֆիի (1629–1642) եւ Օսմանեան Մուրատ Դ. Սուլթանին (1623–1640) միջեւ երեսնամեայ խաղաղութեան դաշինք մը կը կնքուի: Պաղտատ կ'անցնի Թուրքին, Երեւան կը մնայ Պարսիկին:

Այս դաշինքը մեծ մղում կու տայ Իրանի արտաքին առեւտուրին, մանաւանդ մետաքսին: Պոլիս-Սպահան ուղին կարելի կ'ըլլայ աներկիւղ կտրել: Նոր Զուղա եւ Պոլիս կը դառնան հայ մեծատուններու կեդրոն: Օտար ուղեւորներու վկայութեամբ, Նոր Զուղա կ'ունենայ մինչեւ իսկ 200.000 թումանի տէր հայ մեծատուններ, որոնցմէ պետութեան դանձր տարեկան կէս միլիոն թումանի հասոյթ կը գանձէ:

Հասկնալի կը դառնայ այլեւս ջուղայեցի հայ մեծատուններու դերը, – որոնք Պալատա կամ Պօճա կ'անուանուէին, – նաեւ էջմիածնի վրայ, մանաւանդ կաթողիկոսական ընտրութեան առիթով: Այսպէս Արեւելահայք, ԺԷ. դարուն երկրորդ կէսին, վերանորոգումի դար մը կ'ողջունէ:

Երեւանի ու Նախիջևանի շրջաններուն մէջ կը ծաղկին մանր արուեստները, նմանապէս գիւղատնտեսութիւնը:

ԺԷ. դարու վաթսուհակաւ թուականին, Նոր Զուղա ունէր 24 եկեղեցի, բացի Ամենափրկիչ վանքէն:

Այս բարօրութեան մէջ ալ, սակայն, կը մնայ անփոփոխ աւատապետական ճնշումները, խաներուն կողմէ հնարուած կեղեքումի ձեւերը: Գլխահարկի սակը հետզհետէ կը բարձրանայ եօթանասնական թուականին. անվճարներու կողմէ պակաս չէր հաւատափոխութեան

դէպքեր: 1691ի Յիշատակարանի մը մէջ՝ Ս. Թադէի վանահայրը կը գրէ. «Եւ քան զկարն աւելի հարկապահանջութեամբ՝ նեղեն զազգն մեր, եւ յոչ կարեն հատուցանել՝ յուրացութիւն անկանին»¹:

Օտարազգի միսիոնարներ ալ յաճախակի կ'անդրադառնան այս տխուր կացութեան, եւ դարմաններ կը խորհին:

Արեւելահայքի, մանաւանդ Նոր Զուղայի, այս փարթամ կեանքը կը տեւէ մինչեւ 1694 թուականը, Հիւսէին Շահին գահակալելը: Պարսիկ կղերը այս միապետին կրօնամոլութիւնը կը շահագործէ. քրիստոնեայ տարրին դէմ՝ իսլամացումի քաղաքականութիւնը ծայր կու տայ, ինչ որ խաներու ընչաքաղցութեան ալ առատաբուխ աղբիւր մը կը բանայ²:

Արեւմտահայքի մէջ, Օսմանեան երկիրները, 1639ին կնքուած խաղաղութիւնը չ'ունենար նոյն բարեբար դերը՝ ինչ որ կ'ունենայ Պարսկաստան: Թուրքիա յարատեւ ճակատամարտի մէջ էր Պալքաններու մէջ: Մինչ երկրին կեդրոնը, Անատոլիոյ, Ջալալիներու եւ Քիւրտ ամիրաներուն կողոպուտները եւ կոտորածները անպակաս էին³:

Յակոբ Վրդ. Զուղայեցիի կեանքը
կաթողիկոսութենէն առաջ (1600-1655)

Մեր տեղեկութիւնները Յակոբ Վրդ. Զուղայեցիի անձին մասին, անոր մինչեւ Ս. Էջմիածնի Գահը բարձրանալը՝ ցանցառ են:

Ծննդավայրը եղած է Հին Զուղա, շուրջ 1600ին, գուցէ երկու տարի ալ առաջ, ինչպէս Մ. Օրմանեան կը դնէ: Զուղայի Հայոց վրայ Շահ Աբաս Ա. ին պարտադրած բռնազաղթին, 1605 թուին, տակաւին մանուկ, Սպահան փոխադրուած է ծնողքին հետ, ուր հայ զաղթականներ հիմնեցին Նոր Զուղան:

Եղած է բարեպաշտ ընտանիքի զաւակ, ինչպէս կ'աւանդէ Զաքարիա Սարկաւազ: Աչակերտած է Ուչատուր Վրդ. Կեսարացիին, որ Առաջնորդն էր Սպահանի եւ յարակից Նոր Զուղա հայաքաղաքին (1620-1646): Իրմէ սորված է «գամենայն վարս առաքինութեան եւ գամենայն գիտութիւնս աստուածային գրոց»: Նոյնէն ալ կուսակրօն քահանայ ձեռնադրուած է: Ուչատուր Վրդ. Կեսարացիի մահէն ետք (+1646), կը գրէ Զաքարիա, Յակոբ արեղայ վարդապետական իշխանութիւն ընդունած է Ս. Էջմիածնի Փիլիպպոս Կաթողիկոսէն, որ զինքը նուիրակած է «յաշխարհն Յունաց», այսինքն Արեւմտահայք, Օսմանեան տէրութեան մէջ գտնուող թեմերուն վրայ, որոնք Ս. Էջմիածնի Աթոռին ենթակայ էին:

1. Հայ Ժողովուրդի Պատմութիւն, հտ. Դ., Երեւան, 1972, էջ 110:

2. ԴԻՍԻՑԻ, Նոր Զուղա, Բազմավէպ, 1904, էջ 233-236, 360-368:

3. Հայ Ժողովուրդի Պատմութիւն, անդ, էջ 11-116:

Նուիրակութենէն վերադարձին Փիլիպպոս զինքը կարգած է «Աթոռակալ եւ հրամանատու» Ս. Աթոռին, պաշտօն՝ որ նա որոշ տարիներ յաջողակի կերպով վարած է, կը գրէ նոյն պատմիչը, թէ՛ ըստ հոգեւորին եւ թէ ըստ մարմնաւորին⁴:

1651-1653 տարիներուն, մինչ Փիլիպպոս Կթղս. կը գտնուէր Երուսաղէմ ու Կոստանդնուպոլս, Երուսաղէմի սիւնհոգոսին առթիւ, Յակոբ Վրդ. Զուղայեցին Ս. Աթոռին գործերը տեղապահութեամբ վարած է:

Յակոբ Վրդ. Զուղայեցիի
շինարարական գործունէութիւնը

Այդ տարիներուն, Յակոբ Վրդ. Զուղայեցիի տեղապահութեան օրերուն է որ նորոգուած են Ս. Գայիանէի եւ Ս. Հովսիսիմէի տաճարները, ինչպէս կ'աւանդէ Առաքել պատմիչ: Գործը սկսած է 1651ին եւ աւարտած 1653ին:

Փիլիպպոս Կթղս. գլուխ կը հանէ Կ. Պոլսոյ առաքելութիւնը եւ դէպի էջմիածին ճամբուն վրայ, Սիվրի Ատա կղզին այցելելէ ետք, Պոլսոյ մէջ կ'ըլլայ հիւրը Անտոն Զէլէպիին, որուն նուիրատուութենէն խրախուսուած, Ս. էջմիածին վերադարձին, 1654 թուին, կը ձեռնարկէ զանգակատան շինութեան:

Յակոբ Վրդ. Զուղայեցի վերադարձած էր Դարաշամբի Ս. Ստեփանոս Նախավկայի վանքը, ուր կը մնայ մինչեւ Կաթողիկոս ընտրուիլը⁵: Նորայր Եպս. Ծովական, Յակոբ Վրդ.ի պաշտօնավարութեան շրջանը կը գետեղէ 1633-1655 տարիներուն, մինչեւ Կաթողիկոսական Աթոռ բարձրանալը⁶: Այս կերպով, նաեւ էջմիածնի իր տեղապահութեան տարիներուն՝ պահած ըլլալու է իր այս պաշտօնը:

Առաքել Դավրիժեցին ալ, նկարագրելով իր դարուն կատարուած վանքերուն նորոգութիւնները, Մովսէս Գ. Տաթեւացիի եւ Փիլիպպոս Կաթողիկոսներուն արժանիքները յիշատակելէ ետք՝ կը յարէ. «Իսկ Զուղայեցի Յակոբ Վարդապետն, որ յետ Փիլիպպոսի եղեւ Կաթողիկոս», իր նախորդին կենդանութեան օրերուն ձեռնարկած է նորոգութեան, կը գրէ, Ս. Ստեփանոս Նախավկայի վանքը, որ կը գտնուէր Դարաշամբի ձորը, անպարիսպ եւ խարխուլ, թէ՛ բնակարանները եւ թէ՛ եկեղեցին: Այս վերջինը սրբատաշ քարերով, խաչանման, Կաթո-

4. ԶԱՔԱՐԻԱ ՍԱՐԿԱՒԱԳ, Պատմութիւն, Գիրք Բ., Վաղարշապատ, 1870, էջ 59-60:

5. ԱՌԱՔԵԼ ԴԱՎՐԻՋԵՑԻ, Պատմութիւն, Վաղարշապատ, 1884, Գլ. Ի2:

6. ԾՈՎԱԿԱՆ ԵՊՍ. Ն., Մաղարայ Ս. Նախավկայի վանքը, Սիւն, 1959, էջ 262-263: ՈՍԿԵԱՆ Հ. Հ., Վասպուրականի, Վանի վանքերը, հտ. Բ., Վիեննա, 1942, էջ 545-546:

դիկէով, եւ նկարագրուած է. աշխատանք՝ որ տասնեակ տարիներ տեւած է⁷:

Հ. Միքայէլ Չամչեան կ'աւելցնէ թէ շինարարական տասնամեայ այդ հոգերուն պսակումը եղած է, երբ Շմաւոն Եպս. Հին Զուղայի աւերակներուն մէջէն, այլազգիի մը ձեռքով լոյս հանած է Ս. Յովհաննէս Կարապետի նշխարները եւ յանձնած Յակոբ Վրդ. Զուղայեցիին, որ գետեղած է նորաշէն տաճարին մէջ, արծաթեայ տուփով⁸:

Հ. Համազասպ Ոսկեան, Շահաթունեանէն քաղելով, նախ կը յիշատակէ Յակոբ Վրդ. Զուղայեցիի կողմէ Ս. Նախավկայի տաճարին նորոգութեան առիթով երեւան հանուած՝ հազար սուրբերու նշխարներուն մարմարեայ տապանակի մէջ գետեղուելը, ապա կ'արտադրէ հետեւեալ արձանագրութիւնը.

«Թուին ՌՂ երկի (1641),
Հիմնարկութեամբ այսր տաճարի,
Սուրբ հազարաց նշխարքս յայտնի,
Ձեռամբ Յակոբ Վարդապետի,
Որ յետ իննեակ եռակ ամի,
Կաթողիկոս Հայոց լինի:
Դարձեալ ի տեղւոյս ամփոփի,
Թիվն ՌՃԷ ամի (1658)»:

1658 թուին, սուրբերու մասունքները ամփոփուած են նոյն տեղը, երբ Զուղայեցին արդէն Կաթողիկոս էր⁹: Ալիշան «Սիսական»ին մէջ գետեղած է այդ առիթով Վանանդեցիէն հեղինակուած տաղը, ի պատիւ սուրբերուն:

Ջաքարիա Սրկ. կը գրէ թէ Յակոբ Կաթողիկոս Արեւելահայքի վանքերը այցելելով, «գոր ինչ պակասութիւն տեսանէր վանիցն, թէ՛ հոգեւոր եւ թէ՛ մարմնաւոր կարիս՝ լցուցանէր»: Ս. էջմիածին ջուր բերել եւ այգիներ տնկել կու տայ, եւ այսպէս Ս. Աթոռը կը հարստացնէ: Կ'որոշէ որ տարուէ տարի հայթայթուի բոլոր վանքերուն եւ եկեղեցիներուն լուսաւորութեան համար՝ տասը լիտր ձէթ, երթեւեկողներուն հիւրասիրութեան համար քսան լիտր գինի¹⁰:

Յակոբ Զուղայեցի, թէ՛ իբր վարդապետ եւ թէ կաթողիկոս ընտրուելէն ետք, փայլած է մեծագործութեամբ: Անվեհեր շարունակած է՝ ինչ որ իր նախորդները ձեռնարկած էին, այն է՝ վերականգնել Հայաստանեայց Եկեղեցին: Տեւական կերպով ալ ծանրաբեռնուած է

7. ԱՌԱՔԵԼ ԴԱՎՐԻԺԵՑԻ, Գլ. ԻԶ: ԶԱՄՁԵԱՆ Հ. Մ., Պատմութիւն Հայոց, հտ. Գ., Վենետիկ, 1784, էջ 646-648: ՈՍԿԵԱՆ Հ. Հ., անդ, էջ 545-546:

8. ԶԱՄՁԵԱՆ Հ. Մ., անդ, էջ 646-648:

9. ԱԼԻՇԱՆ Հ. Ղ., Սիսական, Վենետիկ, 1893, էջ 519-521: ՈՍԿԵԱՆ Հ. Հ., անդ, էջ 529, 545-546:

10. ԶԱՔԱՐԻԱ ՍՐԿ., ամդ, էջ 60-62:

պարտքերով, որովհետեւ տեւականօրէն շինած է ու ջանացած վերականգնել եկեղեցիներ ու վանքեր:

1674 թուին Յիշատակարան մը, անդրադառնալով Զուղայեցի Կաթողիկոսին երեսնամեայ շինարարութեան՝ կը գրէ. «Յայտնի լիցի ձեզ, եղբարք, մինչ ի յայսմ ժամանակս, երեսուն տարի եղեւ, որ ի մէջ Օսմանցոց, ի մէջ Ղզլպաշի խաղաղութիւն եղեւ, բազում եկեղեցի, թէ՛ անապատ, թէ՛ վանորայք նորոգեցան: Այսուհետեւ Աստուծոյ է գիտելի»: Եօթնասնամեայ Զուղայեցի Մահտեսի Յակոբ է այս սողերը գրողը, որ իր կեանքի մայրամուտին կրօնաւոր եղաւ Շատիկայ վանքը¹¹:

Ս. Ղազարի Մատենադարանի Զեռագիրներէն 1648ին Պարսկաստան օրինակուած Աստուածաշունչի Յիշատակարանը, նախ կը յիշատակէ Նոր Զուղայի Առաջնորդ Խաչատուր Վրդ. Կեսարացիի մահը (+1646), ապա կ'աւելցնէ հետեւեալ մանրամասնութիւնը. «Որ եւ յետ նորայ յաջորդեաց զԱթոռն Տէր Յակոբ սրբասնեայ Եպիսկոպոսն, յորոյ աւուրս աւարտեցաւ Սուրբ Աստուածաշունչս, ձեռամբ Տէր Գասպար Երիցոյ», եւ անոր աշակերտ Յովհաննէս քարտուղարի:

Նկատի առած որ Յակոբ Զուղայեցին աշակերտած էր Խաչատուր Կեսարացիին, միանգամայն Շմաւոն Եպս.ի կողքին՝ Առաջնորդ Մաղարդայ Ս. Նախավկայի վանքին, հարց կը դնենք թէ յիշեալ Յակոբ սրբաւանեալն Եպս.ը՝ նոյն ինքն Զուղայեցի¹² եղած է արդեօք, որուն խնամքին յանձնուած ըլլայ, Կեսարացիի մահէն ետք, Նոր Զուղայի թեմը:

Նոյն ժամանակամիջոցին Յակոբ Վրդ. մըն ալ ունեցած ենք Արեւելահայք, որ այսպէս դրուատուած է Զաքարիա Վրդ. Վաղարշապատեցիին. «Մերունի, մաքուր աղանին, կուսութեամբ պերճացեալն եւ հոգևով բարգաւաճեալն՝ Յակոբ Վրդ. Աստապատեցի, որ եւ այս սրբանուէր եղբայրս մեր զվանքն Աստապատու, որ ի վերայ Երասխայ կայ, ի կատարս քարանձաւին, շինեաց պայծառացոյց զբովանդակն, զպարիսպն եւ զեկեղեցին եւ զամենայն զորս ի նմա կան շինուածք»: Ալիշան, որ այս անցքը կոչած է, իր կողմէ չ'աւելցնէր ոչ մէկ ճշտում¹²:

Խաչատուր Վրդ. Կեսարացիի մահուան թուականէն տասնըհինգ տարիներ անց, 1661ին, կը հանդիպինք Յակոբ Վրդ.ի մը, որ Նախիջևանի գաւառը, Աստապատ գիւղին Ս. Ստեփանոս վանքին Առաջնորդն է, եւ կոչուած «Յակոբ Մեծ», աշակերտած նոյն վանքին նախկին Առաջնորդին, Միքայէլ Արքեպս.ին, որ վախճանած է 1666ին: Բայց

11. ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ Հ. Բ., Մայր Յուցակ Հայերէն Զեռագրաց, հտ. Գ., Վենետիկ, 1966, էջ 518-522: ԱԼԻՇԱՆ Հ. Ղ., Հայկաբան, հտ. Ը., (ձեռագիր), էջ 1002-1003: ԹԵՐԶԵԱՆ Մ. Վ., Յակոբ Զուղայեցի, Պէյրուս, 1956, էջ 25-34: ՍԻՄԵՈՆ ԿԹՂՍ. ԵՐԵՒԱՆԻ, Ձամբո, Վաղարշապատ, 1873, Գլ. Ի, ԻԱ:

12. Զեռ. Մաշտոցի Մատենադարանի, Երեւան, ԹԻԼ 201: ԱԼԻՇԱՆ Հ. Ղ., Սիսական, էջ 507բ: ԽՈՍՏԻԿԵԱՆ Մ. Թ., Յակոբ Կթղս. Զուղայեցի, Արարատ, 1902, էջ 775:

1661ին Յակոբ Վրդ. մը յիշատակուած է արդէն իբր Առաջնորդ Նախիջեանի վանքին: Այս ծանօթութիւնները քաղած ենք նոյն վանքը օրինակուած Յայսմաւուրքէ մը, ուր կը յիշուի «Յակոբ Վարդապետ եւ քաջ ռաբունապետ», որ հաւանաբար 1661ին, իր վարդապետին մահէն առաջ, յաջորդած է իրեն¹³:

Յակոբ Վրդ.ին աշակերտած է եւ անոր մահէն ետք ալ յաջորդած է նոյն վանքին առաջնորդութեան մէջ՝ երկրորդ Միքայէլ Արքեպիսկոպոս մը, որդի Աւետիս - Մարիամ զոյգին, վախճանած 21 Մարտ 1706ին, Զատիկի օրը, ինչպէս ճշտած է Ալիշան: Այս Յակոբ Վարդապետն ալ, ինչպէս յայտնի է տապանաքարէն, Աստապատեցի կը կոչուի եւ նոյն Ուխտին նորոգողը եղած է¹⁴:

Ալիշան ալ հարց կը դնէ թէ ո՞վ էր այս «Մեծդ Յակոբ», Զուղայեցի Կաթողիկոս:

Հ. Համազասպ Ոսկեան այս Յակոբ Մեծին կը յատկացնէ գովեստը՝ որ հիւսած է Զաքարիա Վրդ. Վաղարշապատեցին. «Ծերունի, մաքուր աղանի»: Վաղարշապատեցին, անշուշտ աշակերտակից այս Յակոբին, լաւ կը ճանչնար զինքը: Զաքարիա 1659ին վախճանեցաւ, եւ Ժէ. դարուն յիսունական թուականին՝ Յակոբ Զուղայեցին «ծերունի» պիտի չկոչէր: Ուստի մենք ալ, ձայնակից Հ. Ոսկեանին, կը խորհինք թէ Յակոբ Մեծը՝ հոս ա՛յլ ոմն է Յակոբ Վրդ. Զուղայեցիէն, եւ Զաքարիայի գովեստը կը վերաբերի այդ անձին, որ արդէն «Աստապատեցի» ալ մականուանուած է:

Այս կերպով 1648ին Յայսմաւուրքին մէջ յիշատակուած «Տէր Յակոբ սրբասնեալ Եպիսկոպոսն», որ Նոր Զուղա Խաչատուր Կեսարացիի յաջորդած է, մեզի համար խնդրական կը մնայ: Պիտի ուզէինք Յակոբ Զուղայեցին ճանչնալ, եթէ զոյգ ժամանակակից պատմիչներուն, Առաքելին եւ Զաքարիա Սարկաւազին լուսթիւնը չըլլար:

Կաթողիկոսութեան առաջին տարիները

Փրիկպոս Կաթողիկոսի մահուան առիթով, 25 Մարտ 1655ին, եպիսկոպոսներ եւ վարդապետներ էջմիածին հաւաքուած էին, որոնք հոն մնացին մինչեւ տարւոյն Ծաղկազարդի տօնը, եւ ընտրեցին Աթոռին Գահակալ՝ Յակոբ Վրդ. Զուղայեցին: Զաքարիա Սարկաւազ կը ճշտէ ըսելով թէ Յակոբ Վրդ. կը գտնուէր Դարաշամբի Զորը, Ս. Ստեփանոս Նախավկայի վանքը, ուսկից կանչելով կ'օծեն Կաթողիկոս՝ Ծաղկազարդին օրը: Առաքել Դավրիժեցի Ապրիլ 8ին կը նշանակէ այդ թուականը՝ գրելով. «Օրհնեցին զՅակոբ Վարդապետն Կաթողիկոս»¹⁵:

13. ԱԼԻՇԱՆ Հ. Ղ., Սիսակամ, անդ, էջ 551: ՈՍԿԵԱՆ Հ. Հ., անդ, էջ 511-515:

14. ԱԼԻՇԱՆ Հ. Ղ., Սիսակամ, անդ, էջ 513:

15. ԱՌԱՔԵԼ ԴԱՎՐԻԺԵՑԻ, անդ, էջ 266: ԶԱՔԱՐԻԱ ՍՐԿ., անդ, էջ 60-62:

Առաքելի համաձայն, նորընտիրը 1658ին Սպահան մեկնած է, ուր կ'իշխեր Շահ Աբաս Փոքր (1642-1668), «զի առցէ հրաման վասն կաթողիկոսութեան իւրոյ», այսինքն հաստատել տայ իր իշխանութիւնը: Հոն, էհտիմալ Դօլուաթ վէզիրին խորհուրդով աղերսագիր մը կը ներկայացնէ, խնդրելով որ վերցուի Ս. Աթոռին վրայէն 300 ոսկիի տուրք եւ վերադարձուի Աթոռին ութը գիւղեր տասանորդելու իրաւունքը՝ որ դադրած էր, Առաջնորդներու անհոգութեան պատճառով: Յակոբ Կթղս. նոր հրամանագիրով կը յաջողի վերստանալ այս իրաւունքը: Զաքարիա կը թուէ նաեւ յիշեալ գիւղերուն անունները, եւ թէ Կաթողիկոսը այնուհետեւ իր Աթոռը վերադարձած է¹⁶:

Ժամանակակիցներու գնահատանքը
նորընտիր Կաթողիկոսին մասին

Առաքել Դավրիժեցի՝ այսպէս կը բնութագրէ նորընտիրը. «Խոհական եւ մեծահոգի եւ արժանաժառանգ հայրապետն Ամենայն Հայոց»:

Մարտիրոս գրիչ, 1657ին Նորազաւիթ գիւղը օրինակած Սաղմոսարանի Յիշատակարանին մէջ կը գրէ. «Ի հայրապետութեան Հայոց քաջ ռաբունապետի, Տեառն Յակոբ Կաթողիկոսի, որ յայսմ ժամանակի նորոգեաց զտուրք էջմիածինն եւ այլ բազում եկեղեցիս շինեաց եւ զժամատունս նորոգեաց, զկարգ եւ զհաւատս հաստատեաց, եւ ուղղեաց զկարգ եւ զկանոն առաջին սուրբ հայրապետացն, որ յայսմ ժամանակի ճառագայթեալ փայլէ ի մէջ հաւատացելոց, որպէս արեգակն ի միջօրէի ամարան եւ լուսինն լրացեալ ի մէջ գիշերի աշնան»: Ժամանակակից գրիչի մը վկայութիւնն է, ընտրութենէն հազիւ երեք տարի յետոյ¹⁷:

Վարք Հարանց մը, ընդօրինակուած Գոնիա, 1663ին, ունի այլեւայլ Յիշատակարաններ, որոնց մէջ Յակոբ Կթղս.ի անձին հայոց տողերն են. «Այր սուրբ եւ ընտիր, որ ոչ գոյ նման իւր»: Սուրբ էջմիածնէն այսքան հեռաւոր տեղ մը գրուած այսպիսի վկայութիւն՝ հանրային կարծիք մը անշուշտ կը թարգմանէ¹⁸:

Գրիգոր Վրդ. Կեսարացի, - որ մենք Կրտսեր կ'անուանենք, Կ. Պոլսոյ նոյնանուն Պատրիարքէն տարբեր անձ ըլլալուն համար, - իր քաղաքէն գացած է Երեւան, Ս. Անանիայի վանքը, ուր կուսակրօն քահանայ ձեռնադրուած է եւ վարդապետական իշխանութիւն առած

16. ԱՌԱՔԵԼ ԴԱՎՐԻԺԵՑԻ, անդ, էջ 148: ԶԱՔԱՐԻԱ ՍՐԿ., անդ, էջ 60-62:

17. ԱԼԻԾԱՆ Է. Ղ., Հայկաբամ, հտ. Ը., (ձեռագիր), էջ 986:

18. ԿԻՒԼԷՍԷՐԻԱՆ ԿՂԹՍ. ԲԱՐԳԷՆ, Յուցակ Զեռագրաց Անկիւրիոյ Կարմիր վանուց, Անթիլիաս, 1957, Զեռ. 41, էջ 219, 221:

նոյն ինքն Յակոբ Կաթողիկոսէն: 1658ին, իրմէ նորոգուած Գրիգոր Տաթեւացիի Բարոզգիրքին մէջ արձանագրած է հետեւեալ Յիշատակարանը՝ իր Վեհին մասին. «ՁՊետն Ամենայն Հայոց, զՏէր Յակոբ Կաթողիկոսն հրաշալի, որ է երրորդ ամ նորուն իշխանութեան, զցանկալի Աթոռապահն նորուն՝ զՏէր Յովհաննէս զբաղցրահոգի»: Նկարագրելով այդ օրերուն տիրող բարեկարգութիւնը Երեւանի Ս. Անանիա վանքի շրջանակին մէջ, կը գրէ թէ վանքը ծաղկեալ է «բազմակոյտ եղբարց սրբազանից կաճառով», եւ երբ Թուրքերէն շրջապատուած՝ մոռցուած էր, կը գրէ, թէ ունեցած ենք թազաւորներ, բարեբախտօրէն հայրապետական Աթոռը իբր ջահ մը կը փայլի, վանքեր կը նորոգուին, կարգ ու կանոն կ'իշխէ՝ որքան հնար է, մանկութիւնը կը սնանի հոգեւոր կաթով: Գրիչն ալ անոնցմէ մէկը եղած է, իբր ուսուցիչ ունենալով Յովհան Վրդ.ը, որ հաւանաբար ըլլայ Յովհաննէս քաղցրահոգի Արղնցին, որ միանգամայն Փոխանորդ էր Աթոռին»¹⁹:

Սիմէոն Կթղս. Երեւանցի (1763–1780), հեղինակ Ձամբռ գիրքին, Ջուղայեցի Կաթողիկոսին մասին կը գրէ. «Սա էր այր հոգիւնկալ եւ առաքինի, իմաստուն եւ հանճարեղ, հեզ եւ երկայնամիտ»: Սիմէոն եղած է հիացող, ինչպէս Մովսէս Գ. Տաթեւացի եւ Փիլիպպոս կաթողիկոսներուն, նաեւ Յակոբ Ջուղայեցիին»²⁰:

Հ. Միքայէլ Ձամչեան ալ, 1786ին գրելով, այսպէս կը բնութագրէ Յակոբ Կթղս.ը. «Յամենայնի եցոյց զինքն առաքինի, զգօնամիտ, լայնախորհուրդ եւ վեհանձն: Արար շինութիւն բազում եւ յաճախեաց զարդիւնս կալուածոց հայրապետանոցին»²¹:

Դաւիթ Վրդ. Բաղիշեցի իր Ժամանակագրութեան մէջ, 1655ին, Յակոբ Ջուղայեցիի ընտրութեան առիթով կը գրէ. «Նստաւ Կաթողիկոս, այր սուրբ եւ ընտրեալ, յար եւ նման մեծին Մովսեսի եւ Փիլիպպոսի. եւ ի ժամանակս նորա էին վարդապետք եւ միաբանք ի Սուրբ էջմիածին՝ Յովհաննէս Վրդ., Սահակ Վրդ. Աթոռակալ, Միքայէլ, Մովսէս, միւս Մովսէս, Գաբրիէլ, Երեմիա, Առաքել Վրդ. Պատմագիր, Ստեփանոս, Աւետիս, Ղազար Վրդ., Սարգիս Վրդ. ի Թէոդոսուպոլիս, Ստեփանոս Վրդ. ի Զմիւռն քաղաք: Եւ որչափ քաղաքաց Առաջնորդք այժմ՝ աշակերտք սորա են, Յակոբ Կաթողիկոսին»²²:

Օտար ձայն մըն ալ, Պարսկաստանի միսիոնար Եղ. Դիոնեսիոս, 15 Յունուար 1655 թուակիր նամակով, ուղղուած Հռոմի ՀՍ. Ժողովին, կը հաղորդէ Փիլիպպոս Կթղս.ի մահը, որուն իշխանութեան վերջին

19. ՊԱԼԵԱՆ ԵՊՍ. ՏՐԴԱՏ, Յուլիոս Հայերէմ Զեռագրաց Ս. Կարապետի վանուց ի Կեսարիա, Վրեհնա, 1963, Զեռ. 8, էջ 18–20:

20. ՍԻՄԵՈՆ ԿԹՂՍ. ԵՐԵՒԱՆՑԻ, Ձամբռ, էջ 23:

21. ԶԱՄՉԵԱՆ Հ. Մ., *անդ.*, էջ 646:

22. ԱՂԱՅԵԱՆՑ ԲՅՅ. ԳԻՒՏ, Դիւան Հայոց Պատմութեան, Թիֆլիս, 1912, ս. 52:

տարիներուն, Հ. Պօղոս Պիրոմալլի լատին միսիոնարին բուռն գործելակերպին հետեւանքով՝ ցրտացած էին Նոր Զուղայի հայ եկեղեցականներուն յարաբերութիւնները միսիոնարներուն հանդէպ, ընտրութեամբ Յակոբ Զուղայեցիի՝ կ'ակնկալէ յարաբերութիւններու բարելաւումը²³:

Յարութիւն Բիւրտեան, 1952 թուին «Հասկ» պարբերաթերթին մէջ հրատարակեց Յակոբ Կթղս.ի 4 Սեպտեմբեր 1660 թուակիր մէկ կոնդակը, ուր Նոր Զուղայի թեմին մէջ նոր բաժանում մը կը կատարուի:

Կոնդակը ուղղուած է պարսկահայ ընդարձակ թեմին մէջ հատուածին, այն է՝ Թաւրիզեցի, Կաղզուանցի, Դաշտեցի, Լինջանու, Ալիջանու, Գանդիմանու, Ճղախոռի քահանաներուն, ըսելով թէ ժողովուրդին բարիքը կը պահանջէ որ զանազան շրջաններու մէջ վանքեր եւ միաբաններ բազմանան, որպէսզի «խրատն եւ միսիոնարութիւնն հոգեւոր՝ ի հեռուոր ժողովրդենէն անպակաս լինի»: Այսպիսի մտահոգութեամբ է, կը գրէ, որ ձեր վիճակը անջատած էինք Զուղայի վանքէն, առանձին վիճակ կազմելու համար. սակայն այս կարգադրութիւնը մեր ակնկալած արդիւնքը տուած չըլլալով՝ ձեզ դարձեալ կը կապենք Նոր Զուղայի Ամենափրկիչ վանքին, յանձնելով մեր եղբօր՝ Դաւիթ Վրդ.ի առաջնորդութեան, որպէսզի ըլլաք դարձեալ մէկ հօտ, եւ Առաջնորդ Վարդապետը հայթայթէ ձեզի քարոզիչներ:

Կարգադրութիւն՝ ուր կը նշմարուի Զուղայեցի Կաթողիկոսին հովուական մտահոգութիւնները, ի նպաստ իր հօտին քրիստոնէական հրահանգումին, որու համար անհրաժեշտ կը դատէր վանքերուն եւ վանական քարոզիչներուն ներկայութիւնը, որոնցմէ կախուած է միշտ Հայաստանեայց Եկեղեցիին կենսունակութիւնը:

Միշտ միեւնոյն մտահոգութենէն զրդուած, երեք տարի յետոյ, 30 Ապրիլ 1663 թուակիր կոնդակով, Գանդիմանի եւ Ճղախոռի շրջանները պիտի անջատէ Ամենափրկիչ վանքէն, Արտազի թեմին կապելու համար, ինչ որ Սահակ Վրդ. Մոկացիի կենսադրութեան մէջ վեր հանած ենք²⁴:

Մեսրոպ Մ. Վ. Գրիգորեան, 1969ին, երկու կոնդակներ հրատարակեց Յակոբ Կթղս.էն, որոնցմէ մէկը տրուած է 28 Մարտ 1661ին, եւ երկրորդը՝ 1672ի Հոկտեմբեր ամսուն: Առաջինով՝ Հայրապետը վաճառականներուն եւ տօլվաթաւորներուն ուշադրութեան կը յանձնէ Թոմաս Վրդ. Վանանդեցին, - որ Գողթնեաց Ս. Խաչ վանքը ալլազներու ձեռքէն ազատելէ ետք՝ նորոգած էր եւ պաշտամունքի վերա-

23. Քիւրճեան ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ, Նիւքեր Յակոբ ուղայեցի Կաթողիկոսի կենսագրութեան համար, Հասկ, 1952, էջ 41: ԱՄԱՏՈՒՆԻ ԵՊՍ. Կ., Ոսկան Վրդ. Երեւանցի, Վեներեկ, 1975, էջ 115-125:

24. ԱՄԱՏՈՒՆԻ ԵՊՍ. Կ., Սահակ Վրդ. Մակունցի, Բազմալէպ, 1983, էջ 98-116:

դարձուցած, - որպէսզի նիւթապէս օգնեն եւ կարենայ իր վրայ բար-
դուած պարտքերը հատուցանել: Երկրորդ կոնդակը ուղղուած է յատ-
կապէս Սալմաստի եւ Ոոյայ քահանաներուն եւ երեսփոխաններուն:
Այս առիթով կ'իմանանք թէ այդ թուականին յիշեալ վանքը քանի'
միաբան եւ քանի' աշակերտ ունէր²⁵:

Ս. Էջմիածին 1662ին՝
օտարի մը աչքով

Իննովկենտիոս Ժ. Պապին (1644-1665) օրով, Ֆրանսացի երկու
միսինոնար, Յիսուսեան Միաբանութենէն, De La Motte Cambert եւ
Հրանչոյս Պալլէ Հեռաւոր Արեւելքի առաքելութեան սահմանուած էին:
Այս վերջինս, եպիսկոպոս Հելիոպոլսոյ տիտղոսին, Արեւելահայքէն
անցքին, 1662ին, այցելած է Ս. Էջմիածին, եւ զրի առած է իր տպա-
ւորութիւնները, որոնք հրատարակուած են 1668ին²⁶: Հայկ Պէրպէր-
եան «Հասկ» պարբերաթերին մէջ թարգմանաբար հրատարակեց, «Էջ-
միածնի վանքը 1662ին» խորագրով, որմէ կ'արտագրենք ինչ ինչ
տեղեկութիւններ՝ որոնք կը հային մեր նիւթին:

Հ. Փալլէ Մարսիլիայէն մեկնած է 2 Յունուար 1662ին, եւ Հալէպ,
Էրզրում, Դավրէժ ուղիով՝ 6 Յունիսին մտած է Երեւան, եւ նոյն օրն
իսկ, յետ նշմարելու ձիւնազագաթ Մասիսը, կարօտով լսած է Էջմի-
ածնի Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ վանքին զանգերուն ղօղանջը, որոնք
անշուշտ ի պատիւ հիւրերուն կը հնչէին:

Ս. Էջմիածին կը բնակէր, կը զրէ, Ստեփանոս Վրդ. Լեհացին, իբր
դիւանապետը Յակոբ Զուղայեցի Կաթողիկոսին, լատիներէն լեզուով
բարի զալուատի խօսքեր կ'ուղղէ հիւրերուն, առաջնորդելով զիրենք
կամարապատ ընդարձակ սենեակ մը, զարդարուած զոյգ գորգերով:

25. ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ Մ. Վ. ՄԵՍՐՈՊ, Նոր Աիւթի հրատարակիչ Վանադեցոյ մասին,
Վիեննա, 1969, էջ 127-129:

26. «Relation abrégée des missions et des voyages des évêques français, envoyés aux
Royaumes de la Chine, Cochinchin, Tonquin et Siam, par M. Pallu, Evêque
d'Héliopolis», Paris, Denis Bechet, 1668.

1803ին, Անտոն Սէրիէյս այս առաքելութեան ընդարձակագոյն պատումը հրա-
տարակած է, դե՛ռ աւելի շահեկան իր բովանդակութեամբ: Փալլէի անտիպ Օրա-
գրութենէն մաս մը քաղած է՝ երեք գլխու մէջ, եւ են.

ա. նկարագրութիւն Հայաստանի երեք եկեղեցիներու վանքին (ԼԲ., էջ 107-112).

բ. Հայոց աւանդութիւնները բրիտանական հաստատման (ԼԳ., էջ 111-113).

գ. Դոմինիկեաններու Հայաստանի դաւառը (ԼԴ., էջ 113-115): Տե՛ս «Histoire de
l'Etablissement du Christianisme dans les Indes Orientales par les Evêques français et les
autres missionnaires apostoliques», Versailles et Paris, 1803.

Այս երեք գլուխներէն առաջինն է որ հայացուցած է Հայկ Պէրպէրեան եւ հրա-
տարակած Հասկի մէջ, 1950, էջ 9-10, 271-273:

Յաջորդ օրը կը տեսնեն մեծ Հայրապետը, որ ընդառաջ կու գայ իրենց, առաջնորդելով իր սենեակը, ուր կը բազմին, մինչ միւս հայ եպիսկոպոսները եւ եկեղեցականները կը մնան յոտնկայս: Թարգմանի դերը կը կատարէ Ստեփաննոս Նպս:

Յակոբ Կթղս. մեծ ազնուութիւն ցոյց տալով հիւրերուն, կը տեղեկանայ անոնց ուղեւորութեան, ինչպէս նաեւ Եւրոպայի եւ Արեւմուտքի մէջ Եկեղեցւոյ վիճակի մասին: Աղօթքի ժամը հասնելուն՝ կ'ելլեն ոտքի, մինչ հիւրերը կ'առաջնորդուին իրենց սենեակները:

Ուրբաթ օր, Հ. Փալլիւ եւ իրեն ընկերացող հինգ միսիոնարները, կ'ուզեն մասնակցիլ միաբաններու ճաշին, եւ ներկայ կ'ըլլան վանական «խիստ պահեցողութեան»: Կը նկարագրէ սեղանատունը՝ ըսելով. Իբր սեղան ունէին կոփածոյ ողորկ վէմեր, գետնէն երկուքուկէս ոտք բարձր, առանց սիւռցիի եւ անձեռոցիի, մինչ Հայրապետին աթոռը «քառակուսի քարէ եւ ծածկուած, չորս սիւններու վրայ յեցած զմբէթով մը»: Ալլին ու ձախին եպիսկոպոսներու սեղաններ, քիչ մը ցած Հայրապետին սեղանէն, որոնցմէ մէկուն չուրջ կը բազմեցնեն գիրենք:

Հայրապետը կ'օրհնէ սեղանը, կ'առնէ հացը, կը բեկանէ, որմէ կտոր մը առնելէ ետք՝ մնացածները կը բաժնուի կրօնաւորներուն: Կերակուրը կը կայանայ երկու պնակ բակլայ, ձիթապտուղ, ծնեբեկ՝ առանց իւղի ու կարագի, եւ կանաչեղէն: Իբր ըմպելի՝ պղղ ջուր:

Հիւրերը զարմանքով կը նկատեն սակաւապէտութիւնը վանականներուն, որոնք պահքի օրերուն միաժուժ են, տարուան ընթացքին պահելով երեք Պահքի շրջաններ. 48 օր Զատիկէն առաջ, 30 օր Հոգեգայուստէն ետք, 40 օր Ս. Ծնունդէն առաջ:

Կը վկայեն թէ անոնք կը պատկանին Ս. Անտոնի Կարգին, ունենալով իբր տարազ՝ կոշտ քուրձ, որ հասարակաց է թէ՛ Հայրապետին, թէ՛ եպիսկոպոսներուն եւ թէ՛ վանականներուն, որոնք բոլորն ալ կը վարեն միեւնոյն կեանքը:

Կը նկարագրեն երկար ժամասացութիւնները, որոնցմէ Երեկոյեան եւ Հանգստեան պահերը կը կատարուին մայրամուտէն ետք, Օրհնութիւնները՝ ժամ մը յետոյ, Առաւօտեանը՝ կէս գիշերին, որոնք միասնաբար «չորսէն հինգ ժամ կը տեւեն»:

Վանքը՝ ընդարձակ քառակուսի, ամրակառոյց է, խուցերը շատ փոքր, մէկ շարքի վրայ, որոնց դիմաց կան ուրիշ սենեակներ, ուր կը բնակին քառասուն գիշերօթիկներ, որոնք «կը սորվին Սաղմոսները կարդալ ու գրել. իրենց բոլոր գիտութիւնը կը կայանայ ասոր մէջ»:

Երեք եկեղեցիներէն գլխաւորը՝ Ս. Լուսաւորչին նուիրուած է. խորանը կամ սեղանը՝ «Իջման Սեղան» կը կոչեն, որ մեծ ջերմեռանդութեամբ կը համբուրեն, ըսելով թէ հոն Նոյ նահապետ մատուցած է իր առաջին պատարագը:

Միւս եկեղեցիներն են Ս. Գայրանէինը եւ Ս. Հռիփսիմէինը: Իւրաքանչիւր եկեղեցիի մէջ կայ միայն մէկ խորան, շատ մաքուր: Միայն կիրակի, տօնական եւ շաբաթ օրերը կը մատուցուի պատարագ, եւ այն ալ՝ օրը մէկ անգամ:

«Հայրապետը՝ հոգեւոր եւ աշխարհական տէրն է մերձակայ աւանի մը» որ Վաղարշապատ կը կոչուի, եւ անցեալին եղած է նշանաւոր մայրաքաղաք. «Ինքն է միակ ճշմարիտ Հայրապետը բովանդակ Հայաստանի, միւսները միայն հայրապետի անուն կը կրեն: Իր իշխանութիւնը այնքան մեծ է՝ որ կրնայ եպիսկոպոսներն ու արքեպիսկոպոսները իրենց պաշտօնէն զրկել. Ինքն է որ անոնց ամէնուն կու տայ կարգը, բայց կղերն ու ժողովուրդն է որ զանոնք իրեն կը յանձնարարեն: Նոյն իսկ կրնայ իրեն յաջորդ մը ընտրել, որուն պաշտօնը կը հաստատեն եպիսկոպոսները: Իր հրամանին տակ ունի 150 եպիսկոպոս եւ արքեպիսկոպոս: Հաղբատի Եպիսկոպոսը, որ միանգամայն Թիֆլիսի եպիսկոպոսն է, 300է աւելի քաղաք եւ գիւղ ունի իր իրաւասութեան ներքեւ»:

Հ. Փալլիւ, այս ֆրանսացի միսիոնար եպիսկոպոսը, Ս. Էջմիածնի վանքը նկարագրելէ ետք, զնահատելով հանդերձ վանականներուն խստակրօն կենցաղը, առհասարակ աննպաստ է իր դատաստանին մէջ՝ նկատմամբ վանքի բնակիչներուն մասին. «Աստուք, կը գրէ, այնքան յամառ են՝ որքան տգէտ»: Իր գրութիւնը կը փակէ ըսելով. «Այս մենաստանէն դուրս ելայ՝ առանց բարի օրինակ մը առած ըլլալու այս կրօնաւորներէն, որոնք մեծ աստուածապաշտութիւն ցոյց չեն տար, թէ՛ եւ իրենց կենցաղը շատ խստամբեր ըլլայ»²⁷:

ԿԱՐԱՊԵՏ ԵՊՍ. ԱՄՍՏՈՒՆԻ

(Շար. 1)

27. Ապագայ (շաբաթաբեր), 1949, Հոկտ., 22: J. B. Tavernier ալ, 1665ին, Ս. Էջմիածնէն անցքին, հետեւեալ տեղեկութիւնները կու տայ.

ա. Էջմիածնի Կաթողիկոսին ենթակայ են 45 Արքեպիսկոպոսներ, որոնցմէ իւրաքանչիւրը չորս կամ հինգ եպիսկոպոս (գուցէ վարդապետ) ունի, որոնց հետ միասին կ'ապրի.

բ. Արալոյսէն ժամ մը առաջ ունին առաւօտեան պաշտամունքը. ապա ամէնքն ալ հող կը մշակեն՝ իրենց ապրուստը ապահովելու համար.

գ. Տասնըհինգ տարեկանէն վեր բոլոր քրիստոնեաները ենթակայ են գլխահարկի (խարաճի), բացի կարօտեալներէն.

դ. Կաթողիկոսին հասոյթը 600.000 (°) սկուդ է. յաճախ ինքը կը վճարէ աղքատներու գլխահարկը, որպէսզի չտաճկանան.

ե. Կաթողիկոսին ենթակայ են 80.000 գիւղեր, որոնցմէ եկամուտ ունի, բայց մէկ ձեռքով առածը՝ միւսով կը բաժնէ, բնաւ անկէ չօգտուելով, ինչպէս ինծի հաւաստեց Ստեփանոս եպիսկոպոսը. (տե՛ս ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ ՀԱՅԿ, Էջմիածին 1655ին, Սիոն, 1957, էջ 268-272:

Résumé

YAKOB IV JOULAYEC'I
CATHOLICOS D'ETCHMIADZINE
(1600-1680)

MONS. G. AMADOUNI

Entre le XVIe et XVIIe siècles, les guerres de trente ans entre la Perse et l'Empire Ottoman, prennent fin par le traité de paix entre le Shah Sephi (1629-1642) et le Sultan Moorat IV (1623-1640) et ainsi il s'en suit une période de paix politique et les arts reprennent leur essor. La ville d'Erevan se trouve en zone persane et c'est en ce moment qu'a lieu l'activité du Catholicos Yakob IV.

Né vers l'an 1600, en l'ancienne Čoulfa, il suivit l'immigration forcée des arméniens imposée par le Shah Abbas en 1605. Il fut disciple de Xaç'atour vard. Kesarec'i qui l'ordonna prêtre. Il reçut l'ordre de Vardapet des mains du Catholicos P'ilippos à Etchmiadzine où il exerça la fonction de Vicaire. Durant cette période, entre 1651 et 1653 il restaura les Eglises de Sainte Hripsime et de Sainte Gayane. Il fut aussi Supérieur du Monastère de St. Step'anos Protomartyr de Darašamb qu'il restaura en entier. Les contemporains le louent en particulier pour ces restaurations qu'il continua durant tout son catholicosat.

A la mort du Catholicos P'ilippos il est élu Catholicos d'Etchmiadzine. L'Auteur se concentrant sur cette période nous donne un portrait positif et appréciatif de l'activité et de la personne même du Catholicos Yakob, utilisant toutes les données chronologiques et historiques fournies par les contemporains et parsemées ça et là dans les colophons des manuscrits où dans les histoires contemporaines.

Yakob édita plusieurs bulles patriarcales pleines d'exhortations pastorales et spirituelles au profit de ses fidèles. Une de ces bulles fameuses est celle de 1660 par laquelle il décrète à tout le clergé de l'immense Eparchie de la Perse-Arménie de faire peupler les monastères de la Région car l'intérêt du peuple l'exigeait, et afin que: «Les fidèles parsemés dans tous les coins, puissent avoir constamment l'enseignement religieux comme consolation spirituelle».

L'Auteur mentionne d'autres Bulles encore, les analysant une par une, nous faisant sentir toutes les préoccupations pastorales du Grand Catholicos.

Tirée des archives de La Propaganda et Fide, l'Auteur nous présente la relation des deux pères jésuites, De la Motte Cambert et François Pallu, qui avaient visité le Monastère d'Etchmiadzine en 1662. Par cette relation nous avons la description de la vie quotidienne de ce monastère et surtout de l'hospitalité toute arménienne du Catholicos Yakob qui montre un intérêt très vif envers la vie Ecclésiastique Occidentale et Européenne.